

HÖGSTA DOMSTOLENS BESLUT

meddelat i Stockholm den 12 juni 2024

Mål nr
Ö 4487-23

PARTER

Klagande

1. Dödsboet efter IK

2. EL

Ombud för 1 och 2: Advokaterna MM och KS

God man för 2: MG

Motpart

Dödsboet efter RM

Ombud: Advokat HHP

SAKEN

Avvisande av talan

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Göta hovrätts beslut 2023-05-24 i mål Ö 3085-22

HÖGSTA DOMSTOLENS AVGÖRANDE

Högsta domstolen ändrar hovrättens beslut, undanröjer tingsrättens avvisningsbeslut och visar målet åter till tingsrätten för fortsatt behandling.

Det ankommer på tingsrätten att pröva frågan om rättegångskostnader i hovrätten och Högsta domstolen.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN

EL och dödsboet efter IK har yrkat att Högsta domstolen ska undanröja tingsrättens och hovrättens beslut och återförvisa målet till tingsrätten för fortsatt behandling. De har även yrkat att de ska befrias från skyldigheten att betala dödsboet efter RMs rättegångskostnader i tingsrätten och i hovrätten.

Dödsboet efter RM har motsatt sig ändring av hovrättens beslut.

Parterna har yrkat ersättning för sina rättegångskostnader i Högsta domstolen.

SKÄL**Bakgrund**

1. I ett gemensamt testamente mellan bröderna SM och RM upprättat 2013 intogs bl.a. följande förordnanden.

[...] den av oss som överlever den andre skall erhålla all den avlidnes kvarlåtenskap. All egendom erhålles med fri förfoganderätt. Den efterlevande brodern har således inte rätt att testamentariskt förfoga över denna del av kvarlåtenskapen.

[...]

Vid den efterlevande broderns bortgång skall all vår kvarlåtenskap tillfalla SLo [...] och ELo [...] med lika delar.

Är S eller E avliden vid den efterlevande broderns bortgång erhåller den av dem som fortfarande är i livet all kvarlåtenskap. Är både S och E avlidna träder deras bröstarvingar i deras ställe.

2. SM avled 2017. Han var ogift och hade inga barn. Som närmaste släktingar efterlämnade han tre helsyskon – dels RM, dels systrarna EL och IK – samt två halvsyskon.
3. EL och IK klandrade testamentet genom ansökan om stämning mot RM. Inledningsvis yrkade de att tingsrätten skulle fastställa att testamentet efter SM inte skulle gälla som ett giltigt förordnande från testators sida. Som grund för testamentets ogiltighet anförde de att testator hade blivit utsatt för tvång eller annan otillbörlig påverkan av SLo och/eller ELo.
4. RM bestred systrarnas talan och yrkade att tingsrätten skulle avvisa käromålet. Som grund för yrkandet om avvisning angav han att det föreligger nödvändig processgemenskap mellan honom och makarna Lo, bl.a. eftersom det genom testamentets utformning råder ett odelbart rättsförhållande mellan dem.
5. Sedan frågan om avvisning uppkommit justerade EL och IK sin talan mot RM till att endast avse första stycket i testamentet. De invände mot att

nödvändig processgemenskap skulle föreligga mellan RM och makarna Lo eftersom makarna inte har någon självständig rätt att få egendom efter SM.

6. Tingsrätten ansåg att det råder ett odelbart rättsförhållande mellan RM och makarna Lo. Tingsrätten avvisade därför käromålet. Hovrätten har fastställt tingsrättens beslut.

7. Under handläggningen i hovrätten avled RM. Dödsboet efter honom, som förvaltas av en boutredningsman, blev svarande i tvistemålet.

8. Under handläggningen i Högsta domstolen har IK avlidit. Dödsboet efter henne har, jämte EL, blivit kärande i tvistemålet.

Frågan i Högsta domstolen

9. Tvistemålet i tingsrätten gäller klander av ett inbördes testamente mellan två bröder. Frågan i Högsta domstolen är om det föreligger nödvändig processgemenskap mellan en efterlevande bror som enligt testamente skulle få testators egendom med fri förfoganderätt och testamentariska efterarvingar avseende samma egendom, och om en klandertalan som riktats enbart mot den efterlevande brodern därför ska avvisas.

Inbördes testamente med utpekade sekundosuccessorer

10. Det är inte ovanligt att två personer, till exempel sambor eller syskon, gemensamt upprättar ett testamente, ofta kallat inbördes testamente, där de förordnar dels att den av dem som överlever den andre ska ärva den först avlidnes kvarlåtenskap med fri förfoganderätt, dels hur förmögenheten ska fördelas efter bådas död. Det andra ledet brukar beträffande den först

avlidnes kvarlåtenskap kallas testamentarisk sekundosuccession eller testamentarisk efterarvsrätt.

11. Det är även möjligt att i ett testamente förordna huvudsakligen om sekundosuccession, om testator önskar låta arvet i första ledet fördelas enligt lag med den skillnaden att arvet i det skedet ska få disponeras endast med fri förfoganderätt.

12. Fri förfoganderätt innebär att den efterlevande blir ägare till de ärvda tillgångarna men utan att genom testamente kunna förfoga över den kvotdel av sin förmögenhet som han eller hon erhållit med sådan rätt (jfr regleringen i 3 kap. 2 § ärvdabalken om arvsrätt för en efterlevande make och efterarvsrätt för arvingar).

13. Vid testamentarisk sekundosuccession erhåller de testamentariska efterarvingarna inte någon del av kvarlåtenskapen vid den första personens frånfälle utan först när den efterlevande avlider. Efterarvets storlek bestäms då av kvoten som den efterlevande har fått med fri förfoganderätt i förhållande till värdet av dennes samlade förmögenhet vid sitt frånfälle.

Delgivning och klander av testamente

14. En testamentstagare ska delge den avlidnes arvingar en bestyrkt kopia av testamentet. Om den avlidna efterlämnar såväl en make som efterarvingar (sekundosuccessorer) som har rätt till arv efter maken, ska de som vid tidpunkten för delgivningen är närmast till arv efter testator få del av testamentet. Ombesörjs delgivningen av en av flera testamentstagare gäller den för samtliga. (Se 14 kap. 4 § ärvdabalken.)

15. En arvinge som vill göra gällande att ett testamente är ogiltigt enligt 13 kap. ska väcka klandertalan inom sex månader efter det att han eller hon

fick del av testamentet. Om denna tid försitts, är rätten till talan förlorad. Efter klanderfristens utgång kan en arvinge inte ens invändningsvis åberopa att det föreligger anledning till ogiltighet av ett testamentsförordnande. (Se 14 kap. 5 §, jfr NJA II 1930 s. 374.)

16. Av allmänna processuella grundsatser följer att en klandertalan har rättslig verkan endast i förhållande till den testamentstagare som talan riktas mot samt att klandret inte gäller för någon annan arvinge än den som har väckt talan. En klanderprocess kan alltså få till konsekvens att ett testamente saknar verkan i förhållande till en klandrande arvinge men inte i förhållande till övriga arvingar. Vidare kan klanderprocessen medföra att ett förordnande till en testamentstagare förklaras ogiltigt, medan andra förordnanden till andra testamentstagare fortsätter att gälla i förhållande till alla arvingar. (Jfr NJA II 1930 s. 367 f. och 377.)

Testamentstolkning

17. Ett testamente ska tolkas på ett sätt som kan antas stämma överens med testators vilja (se 11 kap. 1 § ärvdabalken). När en arvlåtare efterlämnar ett testamente, ska kvarlåtenskapen alltså fördelas i enlighet med testators faktiska eller hypotetiska vilja. Det gäller också om en klandertalan lett till partiell ogiltighet av ett testamente (jfr NJA II 1930 s. 377). Om någon vilja från testator inte kan utrönas, får fördelningen göras efter vad som följer av reglerna om legal arvsrätt (jfr Gösta Walin och Göran Lind, Kommentar till Ärvdabalken, Del I, 8 uppl. 2024, s. 319).

18. Oenighet mellan berörda parter om vad som utgör testators vilja kan leda till att frågan måste avgöras av domstol. Till skillnad mot vad som gäller för klander av testamente finns det inte, utöver allmänna processförutsättningar, någon begränsning av vem som kan vara part i en sådan

tvist. Det finns inte heller någon i lag angiven tidsfrist inom vilken en talan ska föras.

Allmänt om processgemenskap

19. Processgemenskap är för det mesta frivillig, i den meningen att flera personer inte behöver uppträda tillsammans i en rättegång.

20. I vissa fall måste emellertid mer än ett rättssubjekt medverka på käre- eller svarandesidan för att en talan ska tas upp till prövning; de har endast tillsammans talerätt. Det råder då nödvändig processgemenskap mellan dem. I dessa fall anses endast ett mål föreligga, det är alltså inte fråga om kumulation. (Jfr Per Olof Ekelöf m.fl., Rättegång II, 9 uppl. 2015, s. 218 ff. och Elisabeth Lehrberg, Processgemenskap i dispositiva tvistemål där saken är sådan att endast en dom kan ges, 2 uppl. 2000, s. 94.)

21. Frågan huruvida nödvändig processgemenskap föreligger beror i första hand på de civilrättsliga reglernas utformning. Nödvändig processgemenskap har ofta en koppling till civilrättsliga regler enligt vilka möjligheten att avtalsvis uppnå ett visst rättsläge förutsätter medverkan av fler än två personer. Det är däremot inte givet att det alltid råder nödvändig processgemenskap när de civilrättsliga reglerna ser ut på det sättet. (Jfr Lars Welamson, Domvillobesvär av tredje man, 1956, s. 124.)

22. Ett tydligt fall av nödvändig processgemenskap är när det är fråga om ett odelbart rättsförhållande. Med det avses att rättsförhållandet måste gälla enhetligt för alla som har del däri. Som exempel kan nämnas fall av samäganderätt där ett förfogande över hela egendomen förutsätter medverkan av samtliga samägare. I en process med tredje man om egendomen råder då nödvändig processgemenskap mellan samägarna.

23. Ett skäl för nödvändig processgemenskap vid odelbara rättsförhållanden är att rättsläget annars skulle bli svårt eller till och med omöjligt att realisera i praktiken. Med det avses inte redan det förhållandet att två logiskt oförenliga domar kan komma att meddelas, och att den ena av dessa måste vara materiellt oriktig. I stället är det fråga om situationer, där man ställs inför en praktiskt sett olöslig uppgift, om man ska tillerkänna motstridiga domar relevans i förhållande till olika personer. (Jfr Welamson, a.a., s. 120 f.)

Processgemenskap vid klander av testamente

24. Något allmänt krav på att en talan om klander av testamente ska väckas mot alla testamentstagare finns inte (se p. 16). En ogiltighet träffar bara angripet förordnande i relation till klandrande arvingar, medan testamentet förblir giltigt i övrigt. Rättskraften av en sådan dom kommer normalt endast att träffa de som varit parter i målet. En annan sak är att utformningen av ett testamente kan föranleda att klandertalan måste väckas mot fler än en testamentstagare för att en ogiltighet ska kunna leda till att den eller de som fört talan får del av kvarlåtenskapen.

25. När det gäller ett testamente med förordnande om dels att en testamentstagare ska få kvarlåtenskap med fri förfoganderätt, dels efterarvsrätt avseende samma del av kvarlåtenskapen, kan ett realiserande av efterarvet förutsätta att det första förordnandet är giltigt. Så behöver dock inte vara fallet och förhållandet mellan de båda förordnandena kan ställa sig olika i skilda situationer. Exempelvis kan den kvarlåtenskap som de klandrande arvingarna gör anspråk på i stället tillfalla de testamentariska efterarvingarna redan vid testators frånfälle för det fall att förordnandet om fri förfoganderätt förklaras ogiltigt. Situationen kan också vara sådan att de testamentariska efterarvingarna har rätt till egendomen efter de legala

arvingarnas frånfälle. Hur det förhåller sig i ett enskilt fall måste avgöras genom en tolkning av testators vilja (se p. 17).

26. Redan av det anförda kan den slutsatsen dras att det inte råder ett odelbart rättsförhållande mellan den som i ett testamente förordnats att vara testamentstagare direkt efter testators frånfälle och en testamentarisk efterarvinge. Det står visserligen klart att den juridiska situationen skulle kunna bli komplex och svårtydd om ett förordnande om sekundosuccession blir bestående medan det förordnande som sekundoförordnandet anknyter till förklaras ogiltigt i förhållande till den testamentstagare som stått först i tur att få kvarlåtenskapen. Det kan emellertid inte förutses att en senare dom mellan sekundosuccessorn och den legala arvingen angående tolkningen av testamentet skulle riskera att medföra att ett skifte av arvet blir en rättsligt eller praktiskt sett olöslig uppgift. I förhållandet dem emellan blir det domen avseende testamentstolkning som kommer att reglera situationen.

27. Att domen i klandermålet skulle kunna få viss bevisverkan även mot de testamentariska efterarvingarna utgör inte ett tillräckligt starkt skäl för att anse att nödvändig processgemenskap råder.

28. Sammantaget saknas anledning att anse att det råder nödvändig processgemenskap mellan den som genom ett testamente fått egendom med fri förfoganderätt och den som är testamentarisk efterarvinge avseende samma egendom.

Bedömningen i detta fall

29. EL och IK har fört klandertalan mot RM. Något motsvarande ogiltighetsyrkande har inte framställts mot makarna Lo.

30. Det råder inte nödvändig processgemenskap mellan RMs dödsbo och makarna Lo (se p. 28). Det finns därför inte grund för att avvisa ELs och dödsboet efter IKs talan.

31. Mot denna bakgrund ska hovrättens beslut ändras, tingsrättens beslut undanröjas och målet visas åter till tingsrätten för fortsatt behandling.

I avgörandet har deltagit justitieråden Gudmund Toijer, Svante O. Johansson, Malin Bonthron, Anders Perklev (skiljaktig) och Margareta Brattström (referent, skiljaktig)
Föredragande har varit justitiesekreteraren Jenny Engvall

SKILJAKTIG MENING

Justitieråden Anders Perklev och Margareta Brattström är skiljaktiga och vill fastställa hovrättens beslut. De anser att skälen för Högsta domstolens beslut från och med punkten 25 ska ha följande lydelse.

25. När det gäller ett testamente med förordnande om dels att en testamentstagare ska få kvarlåtenskap med fri förfoganderätt, dels efterarvsrätt avseende samma del av kvarlåtenskapen, förutsätter ett realiserande av efterarvet som regel att det första förordnandet är giltigt. Det beror på att innehållet i efterarvsrätten bestäms av framtida händelser som är knutna till den som först ärver egendomen. Den testamentstagare som ska få egendomen med fri förfoganderätt kan därför inte bytas ut mot en annan testamentstagare eller legal arvinge utan att den testamentariske efterarvingens rätt riskerar att negativt påverkas.

26. Om ogiltighet av ett förordnande, att en testamentstagare ska få kvarlåtenskap med fri förfoganderätt, i stället ges den verkan att en testamentarisk efterarvinge träder i dennes ställe och därmed tilldelas egendomen redan vid testators frånfälle påverkas inte efterarvingens rätt negativt av en klandertalan. I så fall skulle dock den som väckt talan inte ha något intresse att få den prövad och grund för avvisning skulle föreligga av det skälet (jfr Walin och Lind, a.a., s. 434 samt Peter Fitger m.fl., Rättegångsbalken, suppl. 81, oktober 2016, s. 13:23 f.).

27. Att en talan om klander av ett testamente inte längre kan föras, till följd av att fristen i 14 kap. 5 § har försuttits, hindrar inte att en legal arvinge eller testamentstagare gör gällande att testamentet ska anses ha en annan innebörd än vad som följer av testamentets ordalydelse, eller att

oenighet råder om vilken effekt ett bifall i en klanderprocess ska få på fördelningen av kvarlåtenskapen. Vid tvist kan frågan avgöras av domstol. Det ankommer i så fall på den som vill hävda en från testamentets ordalydelse avvikande tolkning att väcka talan. (Jfr p. 18.)

28. En ordning där den som med stöd av ett förordnande i ett testamente anser sig ha viss rätt inte skulle kunna säkra sin ställning genom att delge arvingarna testamentet, utan dessutom vara hänvisad till att själv väcka talan för att få testators vilja fastställd får anses strida mot ändamålet bakom reglerna i 14 kap. ärvdabalken (jfr p. 14 och 15).

29. Av det nu anförda kan den slutsatsen dras att det föreligger ett odelbart rättsförhållande mellan den som i ett testamente förordnats att vara testamentstagare direkt efter testators frånfälle och en testamentarisk efterarvinge, såtillvida att ett anspråk på att den förres del av arvet ska tilldelas någon annan inte kan realiserats utan att den senares rätt träds förnär. Eftersom en klandertalan endast har rättslig verkan mot den testamentstagare som talan riktas mot måste käromålet avse även den testamentariske efterarvingen (jfr p. 16). I sådana fall föreligger alltså nödvändig processgemenskap på svarandesidan i processen.

Bedömningen i detta fall

30. EL och IK har fört klandertalan mot RM. Något motsvarande ogiltighetsyrkande har inte framställts mot SLo och ELo. Som förklaring har systrarna angett att de anser att en rätt för makarna Lo att få del av kvarlåtenskapen efter SM förutsätter att RM först erhåller kvarlåtenskapen med fri förfoganderätt. Ett av syftena med talan måste därför anses vara att rätten till efterarv enligt testamentet ska upphöra.

31. Det får anses stå klart att ett bifall av klandertalan inte skulle kunna realiserats utan att påverka makarna Los rätt (jfr p. 25 och 29).

32. På svarandesidan bör det därför råda nödvändig processgemenskap mellan RM, SLo och ELo.

33. Skäl att avvisa käromålet har således förelegat. Hovrättens beslut ska därför fastställas.

Överröstade i denna del är vi i övrigt ense med majoriteten.
